

Ortutay Gyula: Napló 1. 1938–1954, 812 p.; Uő: Napló 2. 1955–1966, 644 p.; Uő: Napló 3. 1967–1977, 646 p. Mindhármát szerkesztette és a jegyzeteket írta Markó László. Budapest, Alexandra.

Ortutay tanszékén végeztem, személyesen sosem találkoztam vele. Népmese kurzusát két alkalommal is fölvettem, ám – ekkor már súlyos beteg – egyiket sem tartotta meg. Így, egyetemi indexemben még „autogrammal” sem rendelkezem tőle. Híres volt segítőkészségéről, amit viszont – a fentiek ellenére – magam is megtapasztaltam. 1976 nyarán, a ceglédi Kossuth Múzeumban voltam múzeumi gyakorlaton, aminek keretében tápiósági terepmunkára is sor került. A falu zegzugos utcáit, illetve (mint később kiderült) azoknak tűnő telkeit járva egyszer egy portára tévedtem, ahol egy, az elfogyasztott pálinkától már szemmel láthatóan a helyzet magaslatán leledző férfitársaság betonozott. Amint fölbukkantam, egy alacsony, klottgatyás atyafi termett előttem, s felszólított, hogy igazoljam magam, mivel „magánterületre hatoltam”. És hogy ő rendőr. Én meg közöltem, hogy ezt akárki mondhatja... Majd szó szót követett, s végül emberem kimondta azt a bűvös mondatot, ami azóta is egyik vezérelvem maradt (tudniillik ez általában a szakmai elhivatottság krédója is egyben): „*Uram, a rendőr gatyában is rendőr!*” Az incidens (nem mesélem végig) végül is békésen lezárult. Este a történetekről inkább csak mint egy jópofa élményről, s nem is mint sérelemként megélt eseményről számoltam be akkori műzeumi mentoromnak, Kocsis Gyulának. Ő viszont rettenetesen dühbe gurult, hogy a kutatómunkát részeg gatyás rendőrök hátráltatják, s megígérte, hogy nem hagyja annyiban. Jött az ősz, én már el is feledtem az egészet, amikor egyszer csak megállít a bölcsészkar ötödik emeleti folyosóján Tálasi István, a Tárgyi Néprajzi Tanszék vezetője, s hamiskásan rám kacsintva a hátamra üt: „No, ugye jól elbántunk Kovács törzsőrmesterrel?!” Értetlenül nézhettem rá, mert elmagyarázta: Kocsis Gyula nála tett panaszt, ő meg azonnal

szólt Ortutay professzor úrnak, aki kinyomoztatta a tápiósági zaklatómat, és valamilyen fegyelmi részesítettette „a komoly tudományos kutatómunka hátráltatása miatt”. Nos tehát: a (Voigt Vilmos akkori [!] szavaival) marxizmussal igazán nem vádolható Tálasi professzor úr szólt az Elnöki Tanács egyik tagjának, aki „igazságot tett” egy hosszú hajú, szakállas, a rendőrök által amúgy is állandóan vegzált (éppen ezért ez a tápiósági eset, mai szóval élve, életében a *lightosabbak* közé tartozott), valóban magánterületre tápészködő egyetemista, s az öt molesztáló részeg rendőr között. Ilyen időket éltünk akkor, s ennyi a „személyes” élményem Ortutay Gyula elvtársal kapcsolatban. Akit különben, mi egyetemisták, persze anélkül, hogy ismertük volna, nem szerettünk. Nyilván politikai szerepvállalásai miatt. Közben minduntalan megkerülhetetlenek tűnt: hol a Radnóti-val kapcsolatban barátsága okán botlottam bele, hol mesetanulmányai, vagy a szájhagyomány törvényszerűségeit feszegető elméleti dolgozatai révén.

Amikor megjelent *Naplójának* első kötete, azonnal rávettem magam, s így tettem a következő hárommal is. A *Naplók* sajtóvisszhangja gyakran érzelmileg sem mentes, s egymásnak ellentmondó. Zömében a szerző politikai szerepvállalásaival, az azokkal kapcsolatos bejegyzésekkel foglalkoznak a recenziések. Magam a továbbiakban a *folklorista* Ortutay Gyulát keresve a *Napló*ban szeretnék egyet s mást elmondani. Olvasása közben az elsődleges kérdés az volt számomra, mily mértéken egészítik ki az ott található bejegyzések a folklorista Ortutay Gyuláról amúgy is ismert (vagy legalábbis ismerhető) képet, milyen új információkkal szolgálnak Ortutay tudományos nézeteit illetően, s persze az sem érdektelen, miként vélekedett, miket pletykált össze kollégáiról, kortársairól, a korszak tudományos (vagy annak tűnő) életéről stb. Tudatában vagyok természetesen annak, hogy egy (mégoly terjedelmes) recenzió kereteiben legfeljebb csak a problematikára lehet felhívni a figyelmet. Szép egyetemi szakdolgozati témaként tudnám elképzelni Ortutay tudományos, tudománypolitikai nézeteinek elemzését naplófeljegyzései, valamint még életében megjelent tudományos publikációinak tükrében.

A szakmai típusú bejegyzéseket három csoportba sorolhatjuk: 1. a saját munkásságával

kapcsolatos jegyzetekre (ide értve saját nézeteit a népi vagy ahogy ő talán szívesebben használta, paraszti kultúráról, annak „újratermeléséről”), 2. tudományszervezési kérdésekkel foglalkozó adatokra, valamint 3. kollégákra vonatkozó, személyes (gyakran személyeskedő, pletykaszintű) megjegyzésekre. Hangsúlyozni szeretném, hogy az ilyen típusú (tehát a fenti három kategóriába tartozó) jegyzetek csak elenyészően kis töredékét képezik az egész *Napló*nak. Alapvetően közéleti szerepvállalásaival kapcsolatos megjegyzései, aggályai, vívódásai kerülnek inkább újra és újra területekre, továbbá magánéletbeli (szerelmi) ügyeit részletezi (gyakran valóban a legapróbb részletek taglalásával!), majd – ahogy időszódott – egyre inkább a családi problémák, egészségügyi kérdések kerülnek előtérbe.

A személyes néprajzi kutató- és szervezőmunkával kapcsolatos jegyzetektől sokat vártam, hiszen amellett, hogy az általános tudományos nézeteiről (tudományos munkássága, könyvei, tanulmányai révén) kialakult képet is árnyalhatják, konkrét szlovákiai (magyar) kapcsolataihoz is szolgáltathatnak adalékokat. Mint kiderült, utóbbihoz csak rendkívül takarékosan. Szakmai körökben „lehet tudni”, sőt némi hírlapi lenyomata is van ennek, hogy az 1938-as határmódosításokat követően Ortutay több utat valószínűleg a visszacsatolt területeken (pl. Érsekújvár, Rozsnyó). A *Napló* ezekkel kapcsolatban vagy hallgat, vagy rendkívül szűkszavú. Érsekújvári útját meg sem említi (Manga Jánossal ápolt kapcsolataira – aki akkoriban ógyallai tanító volt – viszont szán egy epés megjegyzést; l. 85–86. p.), s Rozsnyóval kapcsolatban is inkább csak (a korszellemnek megfelelő) általánosságokat fogalmaz meg: „1939.9.11. Ahogy útban Rozsnyó felé az autóbuszban a tájat szemléltem, a távoli hegyek halványkék, szürke rajzát, Makranc község házoromdíszzeit, a sugárzó napot, a holdat s a csillagokat, a tornai várat, ahogy elhelyezkedett egy elpihenő őszállathoz hasonlító hegyvonulat tetején, ahogy a szádelői völgyet s a mind közelebb merészkedő hegyeket s erdőket

figyeltem s az egyik Rozsnyó környéki kis faze-kas-falut, Licét bejártam, az utolsó magyar falut a kezdődő szlovák falvak között – elszorult a szívem a fájdalomtól és az aggódó szeretettől. Ez a haza a miénk, patetikus és rajongó lettem” (l. 85. p.). Szinte biztosra vehetjük, hogy ez alkalmakkor találkozott a néprajz helyi letéteményeseivel, az érsekújvári Thain Jánossal és a rozsnyói Tichy Kálmánnal is. Futóak, további szorosabb kapcsolatokat nem eredményezőek lehetnek ezek a találkozások, ami két tényből is következik: 1. a *Napló* nem említi őket név szerint sem ekkor, sem később; 2. Thain és Tichy munkássága, szellemisége (főleg az utóbbié) egészen más irányt vett, mint amit Ortutay képviselt. Az persze, hogy Ortutay ott és akkor éppen milyen tudományos álláspontot, milyen szellemiséget képviselhetett, további kérdéseket vet fel, hiszen írásaiból (ide értve a naplófeljegyzéseket is) viszonylag könnyűszerrel összeállítható egy párba állított, egymásnak ellentmondó állításokat tartalmazó lista. Miközben hajlamos volt a romantikus szemléletmódot tükröző, patetikus megfogalmazásokra, mély és differenciált ismeretei (s ebből adódóan) nézeti voltak a népi/paraszti kultúráról. Mindez persze nem feloldhatatlan ellentét, hiszen egy kutató nézeti élete során alakulhatnak, s pláne a naplófeljegyzések gyakran pillanatnyi fellángolást, lelkesedést tükröznek, ami nem okvetlen felel meg a hideg és egzaktásra törekvő tartósabb kutatói szemléletnek. „1939.9.4. ...a sokác község milyen jókedvű, színes egészségtől duzzadó. A régi paraszti falu él itt, szöttesek, dallamok, mesék világa ez...” (l. 79. p.). Miközben Ortutay a *Napló*ban ilyen és hasonló, inkább a 19. század elejére jellemző romantikus sorokat is feljegyez, tud ő (időben a fenti bejegyzéstől nem is olyan távol) jóval kritikusatibb is lenni: „1940.7.14. ...egy kis szabadtéri színpadon a francia tájak néptáncait mutatták be, s ebből Zsuzsa szomorúságára igen keveset láthatunk, bár én a túl sok elzászi polkát nem nagyon sajnálom. A viseletek érdekesek, igen sokban igazolták volna Naumann¹ elméletét,

1. A *Napló*hoz, kötetenként egy-egy kötetnek nagyjából az egynegyed részét kitevő terjedelemben jegyzetek járulnak (Markó László munkája). Ezekkel kapcsolatban a legtöbb recenziens kritikai észrevételeket fogalmazott meg, amit én sem hallgathatok el. Egyrészt már-már sértő, hogy a jegyzetek készítője feltételezi a *Napló* olvasójáról, hogy nem tudja, ki volt, mondjuk Beethoven vagy Johann Sebastian Bach, esetleg Thomas Mann, Vincent van Gogh, valamint (horribile dictu) Petőfi Sándor vagy Arany János. Róluk

nagyjából a táncok is (...) báméskodtam és szomorkodtam, hogy a nemzeties dekorációk, a gall kalas s egyebek itt is éppolyan ízléstelenek, mint az egyéb nemzetieskedések” (I. 152. p.). Egy jóval későbbi bejegyzésében még világosabban fogalmaz: „Még a nemzeti öntudat apostolává kiáltanak ki, pedig nagyon határozottan szóltam a vidékieskedés, a primitív szemlélet, a nemzetieskedés ellen, és hangsúlyoztam a helyi-nemzeti-egyetemes összefüggéseit” – írja 1970. október 15-én a Honismereti Országos Konferencián elmondott beszédének fogadtatását széljegyzetelve (III. 163. p.). Azt tehát, hogy Thain János vagy Tichy Kálmán további munkásságára volt-e hatással, s ha igen, akkor történetesen milyen hatással, jelen ismereteink szerint nem lehet megállapítani.

Köztudomású (?) továbbá, hogy Ortutaynak voltak (állítólagos?) csallóközi és zoborvidéki népmese gyűjtései is. Az ezekre vonatkozó feljegyzések, esetleges támpontok talán ahhoz is hozzásegíthettek volna, hogy ezek az egykori kéziratok előkerüljenek. A kiindulási pont Ortutay egy, még életében megjelent tanulmánya: „S itt van az 1956-os csehszlovákiai gyűjtés, anyaga: csallóközi, Nyitra-vidéki, Zobor környéki értékes anyag, büszke voltam rá – s akkor gyűjtöttem először magnóval, helyesebben ‚minifonnal‘. A Rádióban voltak a magnótekeresek, át akartam játszani, s ott pusztultak a Rádió ostrománál. Igaz, Sima Ferenc barátom, a nyelvész adataim, feljegyzéseim alapján

(ezek maradtak meg!) újra gyűjtötte kérésemre az anyag jó részét, magnóra ő is, a tanszék könyvtárosa, Winkler Zsuzsa gépirásba tette, szinte kiadásra készen – úgy fájt az eredeti gyűjtés elvesztése, hogy máig nem vettem kézbe, egyik szekrényemben várja a nyomdába adást. Nagyon szerettem ezt a gyűjtést – gazdag anyag, olyan részletekkel, mint az egyik jó énektudású, mesélő asszony elmondta, hogyan ismerte meg Kodály Zoltánt, hogyan gyűjtött közöttük nehéz fonográfal, hogyan énekelt, s hogyan cipekedtek. Kislány volt akkor, nagy szeretettel emlékezett Kodályra. Azt se néztem meg azóta, hogy ez a faggatózások s a Kodályra emlékező szavai ott vannak-e az újragyűjtött anyagban. Ki kellene adnom ezt is...”²

Nos, a naplófeljegyzések alapján sokkal többet sajnós nem tudunk meg erről a gyűjtőútról, amire 1956 szeptemberének második felében került sor, s Ortutay egy 1956. október 24-i feljegyzésében tér rá vissza: „Gyönyörű, eredményes út volt – egyik legszebb, legfárasztóbb gyűjtőutam: csak éppen azt nem tudom pillanatnyilag, hogy mi lesz ezzel az anyaggal. 168 mese, trufa etc. került a Minifon finom acéldrótjára, 10 tekerésre. Lehet ez vagy 550–600 oldalnyi anyag. S ezt az anyagot már át is adtam a Belügynek: ők játsszák át magnetofonszalagra – majd, ha egyszer erre is idejük lesz. Tőlük kaptam a két finom kis gépet, pénteken jöttem haza, nyomban átadtam. Most aztán a haza sorsa mellett ezért is van

ugyanis mindegyikükről viszonylag terjedelmes, inkább a Wikipédiába illő életrajzok olvashatóak a jegyzetekben (amennyiben valamelyik korábbi kötetben már megjelent a biográfia, akkor – pl. a harmadik kötetben Petőfire, Aranyra – már „csak” hivatkozás történik, hol melyik előző kötet jegyzeteiben tájékozódhat a tájékozatlan olvasó ezekről a kevésbé ismert magyar költőkről). Naumann esetében aztán még jól mellé is nyúlt a jegyzetírő, hiszen azt a Friedrich Naumannt (1860–1919) mutatja be, aki német politikus volt, s akinek tervei közt szerepelt egy közép-európai rendezési elképzelés is (I. 623. p.). Hogy ennek a tervnek, illetve Friedrich Naumann egész munkásságának mi köze a népviseletekhez, ez szemmel láthatóan fel sem vetődött a jegyzetíróban. Ortutay viszont nyilván Hans Naumannra (1886–1951) gondolt, akinek híres tana a „lesüllyedt kultúrjavokról” (Naumann, Hans: *Grundzüge der deutschen Volkskunde*. Leipzig, 1922) akkoriban erősen foglalkoztatta a szakembereket és a néprajz iránt érdeklődő laikusokat egyaránt (vö. Schirmacher, Thomas: *„Der göttliche Volkstumsbegriff” und der „Glaube an Deutschlands Größe und heilige Sendung”. Hans Naumann als Volkskundler und Germanist im Nationalsozialismus. Eine Materialsammlung mit Daten zur Geschichte der Volkskunde an den Universitäten Bonn und Köln*. Bonn, 1992). Elméletének lényege, hogy a „nép” nem alkot, hanem csak a „magaskultúrából” átvett elemeket építi be (s rontja el) saját kultúrájába. Ebben az esetben Ortutay nyilván arra gondolt, hogy a színpadon látott francia paraszti táncoknak és viseleti elemeknek megvan a maguk előképe a francia „magaskultúrában”.

2. Ortutay Gyula: A magam gyűjtéséről. In uő: *A nép művészete*. Budapest, Gondolat, 1981, 130. p.

módom remegni. Elpusztulhat mind ez a felvétel is: több is veszett Mohácsnál, s most is többvész – hanem azért sajnálnám...” (II. 122. p.). Majd egy 1957. június 10-re keltezett lakonikus megjegyzés: „Elveszett a szlovákiai gyűjtésem teljes anyaga” (II. 125. p.). Hogy most a Belügyhöz vagy a Rádióhoz kerültek-e ezek a felvételek, talán már sosem tudjuk meg, a végeredményt tekintve mindegy is. A Sima Ferenc közreműködésével történt újragyűjtésnek a *Napló*ban nincs nyoma, mint ahogy (az eddigi keresgélések alapján) a legépelte, valamelyik szekrényben szunnyadozó változatnak sincs.

Némileg többet mondanak az olyan típusú bejegyzések, amelyek a naplóról valamilyen jelenségre (szakmai, ideológiai stb. irányzatra) vonatkozó személyes véleményét tükrözik. Ilyen szempontból is tanulságos ez a három kötet, hiszen segítenek értelmezni Ortutay egyéb, ott és akkor közre is adott műveit, azok szellemiségét. Nyilvánvaló, hogy – mivel jól, annak minden mélységében ismerte a paraszti kultúrát, miközben az ún. magas kultúrában is magabiztosan mozgott – nem szenvedte a paraszti kultúra felszínes prezentálását, értelmezését. Györfly István halálakor (Ortutaytól nem várt módon) elismerően szólt az idősebb pályatárs tudományos munkásságáról, miközben azért, egy 1939. október 6-i feljegyzésében nem mulasztotta el megjegyezni: „ha én nem is értettem egyet elveivel tudományunk módszertanában s különösen nem művelődéspolitikájának egyes tételeivel,³ mégis szerettem és becsültem” (I. 94. p.). A Györfly által kitalált Gyöngyösbokréta Mozgalomról sem rejtette véka alá gondolatait: „Szomorú és kedvetlen vagyok: sohasem szerettem a narodnyikokat, s mindig is nagyon mélyről szerettem parasztságunkat, a paraszti kultúrát s izgatott az az antinómia, ami életük és oly sokáig őrzött, újratereztett műveltségük között volt. Utáltam a Gyöngyösbokrétát éppúgy, mint a népieskedésből való éldegélést...” – írja 1955. február 13-án (II. 31. p.).

Ortutay folklorisztikai érdekltségű bejegyzései gyakran inkább technikai jellegűek: szól egy-egy kötet megjelenése körüli problémákról, majd azok sikeréről, nagy nemzetközi kongresszusokra való kiutazások körülményeiről, gyakran kesereg azon is, hogy nem tud (pontosabban, hogy azért ne legyünk igazságtalanok: *a tőle elvárt szinten* nem tud) idegen nyelveket, de nem közli azokat a gondolatait, amelyek egy-egy könyvének, egy-egy tudományos előadásának a megírása közben foglalkoztatták. Nem műhelynaplóról van szó tehát, éppen ezért (?) szinte semmit nem tudunk meg a három vasos kötet végigolvasásával Ortutay szakmai olvasmányairól, az azokról alkotott véleményéről.

Egy napló adatai, bejegyzései, főleg ha azok olyan foghíjasak, mint Ortutayéi, önmagukban természetesen nem alkalmasak egy adott korszak bármilyen jellegű történéseinek a bemutatására. Az egyéb források alapján megrajzolható képhez legfeljebb emberi dimenziókat kölcsönöznek. Így van ez a most szóban forgó napló esetében is. A három vasos kötetnek a néprajzos kollégákra vonatkozó bejegyzései alapján úgy gondolná az olvasó, hogy Ortutay szinte mindenkiel haragban volt, valami miatt mindenkit lenézett, lesajnált, hiszen ezek szinte soha nem lépnek túl a pletykaszintű, sok esetben rosszízű, sőt talán rosszhiszemű anekdoták továbbmesélésének a szintjén (ebben némileg menti Ortutayt az a tény, hogy saját magával szemben sem viselkedik tapintatosan, az önkritika, önirónia – véleményem szerint – a napló egyik erőssége). A legtöbbször megemlegetett kollégák Bálint Sándor, Gunda Béla, Tálasi István, Vajda László, Vargyas Lajos... A velük kapcsolatos bejegyzések szinte kivétel nélkül lesújtóak, dehonesztálóak, jó esetben (barátian?) kritikusak, csipkelődők. Most anélkül, hogy (általában) konkrét nevekhez kapcsolnám őket (ezeket csak én hagytam el, a naplóról nem szemérmeskedik!), mutatóba álljon itt néhány

3. Mivel a *Napló* jegyzeteiben ennek a megjegyzésnek a feloldását hiába keresné az olvasó, hadd említsem meg, hogy Györfly István, több kiadást megért, *A néphagyomány és a nemzeti művelődés* (Budapest, 1939) című, ellentmondásos fogadtatású és megítéltségű „röpiratára” utal a naplóról. Györfly ebben a munkájában a népi kultúra egyes elemeinek beépíthetőségét (beéptíthetőségét) taglalja a nemzeti kultúránkba.

jellemző, a kortárs kollégákra vonatkozó bejegyzés:

1939.8.30.: „...jelentéktelennek tartom a magyar tudományban, s úton-útfélen megvallot-tam, legbizalmasabb híveinek s szolgálainak, hogy megvetem s utálom. Most sem érzem kötelezve magam a halottak iránti illendőségre.” (I. 62. p.)

1939.8.30.: „...ez a hatalmas zseni milyen kicsinyes, hiú, gonosz ember, s mennyire a maga imádata s nem a magyarság szolgálata a fő előtte.” (I. 65. p.)

1939.11.2.: „kevés ilyen hazug s ambiciózus ember van, mint ökgyelme.” (I. 99. p.)

1955.8.31.: „Délelőtt egy undorító *Acta Ethnographica* szerkesztőbizottsági ülés volt tegnap. X megint kimutatta a foga fehéret, aljas volt, de nem eléggé ügyes. Megnyertem vele szemben a játszmát. Úgy utálom ezeket a fickókat, ezeket a meddő és fontoskodó üléseket, N förtelmes érzékenykedéseit, mindenkinek a maga hasznára való pislogását.” (II. 70. p.)

1955.11.29.: „N-nel beszéltem egy órányit, s az éppen elég volt a magyar értelmiségből. N elvtárs igazán jó elvtárs.” (II. 87. p.)

1955.10.26.: „Egy bőrömet is viszkettető, ideges délelőtt a Néprajzi Múzeumban: az 'új' Magyarság Néprajza elvi vitájának befejezése, az én összefoglalásom és a hozzászólások. Lapos szakszerűség, lapos frázisok – egyik se jobb a másiknál, s minden kérdés mögött személyes kis rágalmak, utalatok. Minden meg van itt mérgezve. Bár mindebben én is bűnös vagyok, nem tudok szabadulni az ideológiai frázisoktól.” (II. 80. p.)

1967.3.10.: „Épp elég nekem a kedves N, a becsületes, a tanítványait is feljelentő.” (III. 17. p.)

1970.9.5.: „kissé elképedtem, még a szemtelen-kedves XY is nagy fennszóval dicsért. (Hogy strukturalista lelke igazában mit gondolt, elképzelhetem.)” (III. 157. p.)

Talán csak az egy Marót Károlyról nincsenek negatív megjegyzései: 1955.3.3.: „Tegnap volt Marót Károly 70. születésnapja. A Néprajzi Társaság és a többi néprajzi szervezet nevében üdvözlöttük, átadtuk az *Acta Ethnographica* ünnepi Marót-számának bekötött tördelt példányát (a szám majd áprilisban jelenik meg), s egy jó órát eltöltöttünk a sodródó új gratulálók közl mi is Károly bácsinál. Elmondhatatlanul szeretem s nagyra tartom

őt, ha egy-egy elméleti eltúlzását bíráltam és bírálom is, életem egyik legnagyobb, egyik legjelentősebb tanítója. S menyit kellett volna tanulnom állhatatosságából, emberi tisztaságából, jóságából!” (II. 33. p.). S végezetül, ehhez kapcsolódva álljon itt egy teljes szöveg, főleg azért, mivel a reá érkezett kései reakció a naplóirol személyiségét is pontosan megmutatja. Ortutay 1957. február 24-én a többi között a következőket tartja feljegyzésre érdemesnek: „Délelőtt Marótnál. Epanaszolja, hogy az ő káderanyagában talált egy jellemzést Vajda Lacitól: szemérmetlen, fúró volt. No. Hát bizony, Vajda jelleme és tehetsége fordított arányban állnak. Nagyon, nagyon rossz jellem, s közben imádja az erkölcsbíró szerepét.” (II. 186. p.)

A Münchenben élő Vajda László egy 2010. április 27-én keltezett levelében Ortutay Gyula vele kapcsolatos, fentebb idézett bejegyzésére is reagált (Vajda professzor levelének részletét lásd a Reflexió rovatban – a szerk. megj.). Ebből világosan látszik (ami végső soron minden napló sajátja), hogy gyakran pillanatnyi érzéseket, benyomásokat, félinformációkon alapuló megállapításokat (is) közöl. Ugyanerről a Vajdáról szól a következő, 1957. június 16-ra keltezett bejegyzés is: „Megszerettem ezt a rendetlen, nagyon tehetséges gyereket.” (II. 158. p.). Éppen ezért magát a műfajt, a naplóírás műfaját is a maga helyén kell kezelni.

Ortutay nevéhez a magyar néprajz számos olyan nagyvállalkozása kapcsolódik, amelyek indulásánál ott bábáskodott (*Magyar néprajzi lexikon; Magyar néprajz nyolc kötetben* – akkor még *Új Magyarság Néprajza* címen tervezték; *Kis magyar néprajz* a rádióban, a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjának létrehozása stb.). Nos, ezekkel kapcsolatban is rendkívül szórványosak (legfeljebb személyes vagy szófukar, technikai jellegűek) a bejegyzések. Ha a *Napló* jegyzetei alapján próbálnók megítélni e vállalkozások jelentőségét, akkor legfeljebb jelentéktelen ujjgyakorlatoknak gondolhatná őket a ember, miközben (minden hibájuk, esetlegeségük ellenére) a magyar néprajztudomány háború utáni csúcsteljesítményeiről van szó. Noha a *Napló* köteteit gondosan széljegyzeteltem, a fontos (vagy annak vélt) passzusait rendre aláhúzogattam, most, hogy a *Kis magyar néprajzra* vonatkozó bejegyzéseket

keresek például benne, hát, egyet sem találok. Pedig ez az 1970-ben indult vállalkozás évtizedekig élt, a magyar rádióban hetente legalább egy-két alkalommal (de volt olyan időszak, hogy sűrűbben is) jelentkezett (magát Ortutayt is túlélte), megmozgatta a magyar néprajzi élet legjavát, valószínűleg népszerűsített is, de egészen biztos, hogy megbízható ismereteket közölt. És magyar nemzedékek sorának a néprajzról, a népi kultúráról alkotott képét formálta! A naplóíró Ortutay mégsem tartotta fontosnak, hogy akárcsak egy odavetett sorban is megemlékezzen róla. Nem ismerte föl jelentőségét? Vagy csak a naplóírás jellegéből adódó esetlegesség okozta ezt az abszenciát? Akárhogy legyen is, egészen biztos: Ortutay *Naplója* nagyon sok mindent elárul írója személyiségéről, a korszak embeireiről, eseményeiről, de rengeteget (tudatosan? következtelenség folytán?) el is hallgat. És az olvasó (mert hát az olvasó is ember) sok esetben sokkal inkább arra kíváncsi, ami a naplóból kimaradt. Ortutay esetében pedig (ahogy ez Márainál megtörtént) nincs esély egy, *Ami a Naplóból kimaradt* típusú kiegészítő kötet kiváráására.

Végezetül álljon itt egy 1971. január 24-i bejegyzés, ami végső soron a fentebb tárgyalt három vaskos kötetet is értelmezi: „A naplóm-ból jószíval az se tűnne ki, hogy milyen könyveket szeretek olvasni, hányat is olvastam – mekkora a könyvtáram, nem is folytatom. Hát hiszen megírott könyveimből is kitűnhet valami, de hát egy ilyen napló (bár Széchenyié kivétel!) nem is adja a teljességet, nem is mindennap írom, s bizony az ilyen lereagáló feljegyzések sokszor éppen arra alkalmasak, hogy a napi vacak sérelmekre, indulatokra, pillanathoz kötött eseményre reagáljunk.” (III. 190. p.).

Liszka József

Marianna Szapuová (ed.): Situovaná veda. Podoby a kontexty tvorby poznania. Bratislava, Centrum rodových štúdií, FFUK Bratislava, 2009, 328 p.

A Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának Filozófia és Filozófiatörténeti Tanszéke mellett működő *Nemtudományok Központja* (Gender studies) 2001-ben alakult;

a maga „nemében” Szlovákiában az első olyan tudományos központként, amely a nemtudomány (társadalmi nemek tudománya) kutatását jelölte meg tevékenységeiként: „A nemi identitás, a nemspecifikus eltérések, a nemi sztereotípiák és szimbólumok kutatása jelenti azon témák és jelenségek összességét, amelyek alapvető módon meghatározzák a nők és férfiak közötti viszonyt, és kialakítják, valamint fenntartják ennek egyenlőtlenségét.”¹

A központ megalakításának célja volt az is, hogy a Comenius Egyetemen is elérhető és folytatható legyen a szakterületen belüli kutatás és képzés. A képzésen belül az egyetem hallgatói választható tantárgyként felvehetik a Bevezetés a nemtudományba és a Feminista filozófia tárgyakat, amelyeket a Filozófia Tanszék oktatói, s a Nemtudományi Központ alapító tagjai: Zuzana Kiczková, Etela Farkasová és Szapu Marianna oktatnak. Szapu Marianna a szerkesztője az alább bemutatásra kerülő kötetnek is, amely egy hároméves nemzetközi kutatás eredményeit teszi közzé. A kutatás a tudomány kontextusaira és a megismerés kialakulásának módjaira fókuszált, s a megismerés, az institucionalitás és társadalmi nem témáján belül tette ezt. A fő cél a megismerési folyamatok különféle dimenzióinak feltárása, az ezt befolyásoló többirányú viszonyok és interakciók dinamizmusának megértése, valamint azon intézményi és szélesebb társadalmi feltételek vizsgálata, amelyekben a megismerés kialakulása végbemegy.

A projekt fontos célja volt az is, hogy a tudomány, a tudományos intézmények és a kutatási gyakorlat nemi vonatkozásaira reflektáljon, és azokat elemezze. A *Megismerés, intézmények és a társadalmi nem európai perspektívái* elnevezésű nemzetközi kutatás 2006–2008 között valósult meg, s célja az volt, hogy hozzájáruljon a tudományon belül működő folyamatok mélyebb megértéséhez, társadalmi és intézményi alakulásuk megis-

1. A Nemtudományi Központ a polgári társulásként működő Feminista Filozófus Nők Klubjából nőtt ki, s közös weboldalukon tájékoztatnak tevékenységükről: http://genderstudies.fphil.uniba.sk/index.php?option=com_content&task=view&id=729&Itemid=39

meréséhez. A kötet szerzőinek kihívást jelentett annak a jelenségnek, problémának a körüljárása és feltárása, amelyet már régóta érzektek, mégpedig amit a tudományról a filozófiakönyvek írnak, s amit ezzel szemben ők maguk érzektek a tudományos intézményi környezetben.

A kutatásban részt vett a Nemkutatási Központon kívül a Cseh Tudományos Akadémia Szociológiai Intézete, a prágai Károly Egyetem Humán Tanulmányok Kara, a finn Turku Egyetem és Gazdaságtudományi Főiskola, a Bécsi Egyetem és két nagy-britanniai egyetem (Leeds, Sheffield) és további jelentős külföldi és hazai kutatók.

A kutatások eredményeit összefoglaló tanulmánykötet szerkesztője, Szapu Marianna előszavában fontosnak tartja leszögezni, hogy a tudományt a kötet szerzői s a kutatás résztvevői nem állandó, változatlan, általános, előre meghatározott jelenségként értelmezik, nem „a létezőként” definiálják, hanem olyan tudományértelmezést helyeznek előtérbe, amelyben maga a tudomány a megismerés folyamatában alakul ki. „A megismerés folyamata pedig nem valamifajta vákuumban megy végbe, hanem a társadalom, a kultúra, a kor közegében, s a környezet hatásait hordozza magában. A tudomány szituációhoz kötöttség² ebből adódik tehát, vagyis azok a kontextusok, amelyek szituálják, alakítják ki a formáit és változásait. A tudomány praxisai elválaszthatatlanok a szociális kontextustól”³ – írja a szerkesztő.

E kötet célja tehát egyrészt az, hogy megvilágítsa azokat a feltételeket, amelyek között a tudományos megismerés végbemegy, másrészt annak a megértése, hogyan alakítják ezek a feltételek a megismerés kialakulásának formáit.

A kutatás fontos eleme volt az egyes kutatói csoportok munkáinak, eredményeinek összehasonlítása. A komparativitást ebben az esetben nemcsak a kelet–nyugati, a nemzeti, nemzetek fölötti, politikai különbségekből adódó eltérések összehasonlítása jelentette. Tekintettel a természettudományok és a társadalomtudományok eltéréseiről kialakult episztemológiai értékítéletekre, s különösen arra, ahogyan a természettudományra mint az egyedül érvényes tudományparadigmára és tudományos normára tekint a tudományos közvélemény, a komparativitás különösen fontos volt.

Az alapvető kiindulási pontokat a szociális és feminista episztemológia és a tudományos és technológiai tanulmányok elmélete képezték. Szapu elemzésében kifejti: „A legújabb kutatási irányzatokban megfigyelhető a filozófiai perspektíva változása. A 20. század első felében elterjedt tudományfelfogást, amely azt állítások halmazaként (elméletként) határozta meg, a tudomány gyakorlat (praxis)-ként való felfogása váltotta fel. Ez a változás az episztemológia szocializációjához kapcsolódik.”⁴ A szociális episztemológia elutasítja a tudomány episztemológiai vagy kognitív és szociális és intézményes dimenzióinak szigorú különválasztását. A szociális episztemológiához hasonlóan a feminista tudományfelfogás is kimondja, hogy „a kutatás mint emberi tevékenység szociálisan szervezett, és ez hatással van céljaira és sikerének kritériumaira is”⁵ – szögezi le a szerkesztő. Ebben a megközelítésben tehát a tudományos megismerés mindig szituációhoz kötött megismerés, s ez a szituáltság megmutatkozik a megismerés módjában, valamint a megismerés szubjektumaihoz és résztvevőikhez való viszonyban is. Ebből következően is a kutatások a megismerés nemi dimenzióját is tekintetbe vették.

A feminista episztemológiai diszkurzusból kiindulva a kutatások vizsgálták a nők szerepét és helyét a tudományon belül, ami magában foglalta a nők kutatásokban, megismerésben való részvételén és helyén kívül azt is, hogy a nem mint tényező hogyan jelenik meg a

2. Itt (és a címadásnál is) a szerző a Donna Haraway amerikai antropológus, történelemtudós és feminista elméletíró által bevezetett terminust használja *A szituációhoz kötött tudomány* (Haraway, D.: *Situated Knowledge. The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective*. 1988) című művére hivatkozva.

3. Szapuová, M. (szerk.): *Situovaná veda. Podoby a kontexty tvorby poznania*. Bratislava, Centrum rodových štúdií, 2009, 11. p.

4. I. m. 16. p.

5. I. m. 16. p.

tudományos intézményekben és a tudományos munkában. Ennek egyik fontos része, hogyan értékeli saját munkájukat a tudományos kutatókkal foglalkozó férfiak és nők, hogyan reagálnak az irántuk támasztott elvárásokra, s hogyan épülnek be a különféle felsőfokú oktatási intézmények és egyéb tudományos intézetek tudományos közösségébe.

A tudományos intézmények munkájának, működésének és ezek feltételeinek feltérképezését, valamint mindezek nemi vetületének feldolgozását vállaló kutatás olyan problémákat vet fel és elemez, amelyek a hazai tudományos diszkurzusban szinte nem vagy alig voltak jelen. A kutatás eredményeit összegző kötet olyan úttörő munkáról számol be, amelyet szinte minden előzmény nélkül kellett elvégezniük a kutatóknak. Egyedül a nemkutatás terén támaszkodhattak bizonyos hazai eredményekre, amelyet a filozófia tanszék és a tudományos akadémia műhelyeinek néhány kutatója publikált.⁶

A haszonelvűség a tudományban és a felsőoktatásban

A kötet tartalmilag három részre tagolódik. Az első részben Ľubica Kobová a haszonelvűség megjelenését és működését taglalja a tudományos munka és a felsőoktatás területén. A nyugati társadalmakban a múlt század 50-es éveiben végbement, nálunk 1989 óta folyamatosan tartó átalakulásról szól, amely a felsőoktatási és tudományos intézmények finanszírozásának megváltozásával függ össze. Az állam fokozatos visszavonulása a felsőoktatás és a tudományos kutatás finanszírozásából egy teljesen új, kapitalista viszonyrendszert alakított ki az egyes intézmények, az állam és a gazdaság (vállalatok, vállalkozások) között. A képzettség áruvá válása, a haszonelvűség, az alap- és alkalmazott kutatások, a minőségirányítás és -ellenőrzés fogalmai kerültek át a felsőoktatás és a kutatás

szektorába, s ezen új szabályokhoz alkalmazkodva alakul át fokozatosan ezek rendszere.

A tudományos élet haszonelvűségének vizsgálata kapcsán Kobová felteszi a kérdést: „általános és kikerülhetetlen elvnek kell-e tekintenünk a haszonelvűséget a tudományos és felsőoktatási intézményekkel kapcsolatban, vagy leírhatunk, meghatározhatunk-e más – nem haszonelvű – irányítást, vezérelvet ezeken a területeken? A haszonelvűségnek való ellenállás viszont csak egy alternatív értékdefiniációból indulhat ki, amely nem a haszonnal egyenlő. Erről volna tehát »hasznos« továbbra is gondolkodni.”

A megismerő szubjektum, episztemológiai közösségek és a társadalmi nem

Szapu Marianna fejezetében a szituációhoz kötött tudás elméletét tovább pontosítja az elismert osztrák feminista filozófusnő Herta Nagl-Docekal meghatározásával, amely szerint „a feminista filozófia olyan filozófiai hozzáállást jelent, amely nem szakad el a valós élettel”.⁷

Ebből kiindulva Szapu a filozófiai, episztemológiai reflexiók sorát a tudományos intézmények és episztemológiai közösségek életéhez a lehető legközelebbi viszonylatban vizsgálta. Kutatásának célja az volt, hogy rámutasson: a szituációhoz kötött megismerés koncepcióját megvalósíthatjuk és továbbgondolhatjuk akkor is, ha a tudományos megismerés vizsgálódásunk tárgya. Bizonyítani szándékozott, hogy a tudomány szituációba ágyazódásának tézise a konkrét időben és térben, konkrét társadalmi, kulturális, politikai vagy gazdasági környezetben, a szociális viszonyok és kulturális értelmezések hálójában olyan állítás, amely mind filozófiai, mind episztemológiai szempontból releváns. Ezek szerint tehát a tudomány gyakorlatával szemben nem állja meg a helyét az az állítás, amely szerint a szituációhoz kötött megismerés episztemológiailag irreleváns vagy nem érdekes.

Az egyes tudományos műhelyek vizsgálatával kapcsolatban a szerző azon véleményének ad hangot, hogy a tudomány gyakorlata

6. Lásd például: Farkašová, E.–Szapuová, M.: *Feminizmus a veda – otázky, problémy, perspektívy. Aspekt, 1.sz. 2003–2004, 178–189. p.*; Sedová, T. (ed.): *Ženy a veda v SAV. Bratislava, Veda, 2003.*; Szapuová, M.–Kiczková, Z.–Zezulová, J. (ed.): *Na ceste k rodovej rovnosti: ženy a muži v akademickom prostredí. Bratislava, Iris, 2009.*

7. Magyarul olvasható könyve: Nagl-Docekal, Herta: *Feminista filozófia. Eredmények, problémák, perspektívák. Budapest, Áron Kiadó, 2006.*

bizonyíthatóan azt jelzi, a kognitív autonómia ideája illuzórikus, valamint hogy episztemológiai szempontból nagyon fontos szerepet játszik a tudományos megismerés folyamatának, alakulatának szereplői közötti bizalom.

Az episztemológiai közösségeken belül a társadalmi nemi szerepek megnyilvánulásait is vizsgálta. Nem mentesek ezek a tudományos közösségek sem a nemi meghatározottság jellemzőitől. A nőiségről és a férfiiségről alkotott elképzelések, modellek ugyanis jelentősen strukturálhatják a tudományos munka folyamatát, miközben itt az aszimmetrikus munkamegosztásról van szó, vagyis arról, hogy ki végzi a valami alapvetően újat kialakító, alkotó tudományos munkát és az ún. mindennapi „hangyamunkát”.

A felsőoktatás és a tudományos élet idődimenziói

A sebesség, a gyorsaság pozitív értékként jelenik meg mai világunkban – kezdi kutatásait elemzését Zuzana Kiczková a kötet zárófejezetében. A modernitás három gyorsító motorjának (a gazdasági, a szociostrukturális és a kulturális) működését leírva megállapítja, hogy az időspórolás időhiányhoz vezetett. A gazdasági motor a technológiai innovációk permanens működését hajtja, a szociális-kulturális a szociális változásokat gyorsítja, a kulturális pedig az élettempó gyorsulását eredményezi, amely a technika és eszközeinek további szükségességét vonja maga után, így még inkább gyorsítja a tempót.

A nagymértékű gyorsulás, a növekvő sebesség a tudomány diszfunkcionalitásához is vezethet, hiszen ma elsősorban a publikációk száma a döntő, kevesebb figyelmet fordítanak a minőségre, ezért gyakori, hogy ugyanazok a gondolatok ismétlődnek hasonló formában több tanulmányban is. A tudósoknak egyre kevesebb idejük marad a mélyebb elemzések, alaposabb kutatások elvégzésére s a szakirodalom rendszeres és alapos tanulmányozására.

A felsőoktatási intézményekben és a tudományos kutatóintézetekben végzett felmérések, kutatások alapján a szerző egy közös jellemzőt határoz meg, ez pedig a gondolkodásra szánható idő folyamatos csökkenése, hiánya.

A gondolkodás ideje ez esetben a kutatási problémában, témában való elmélyülésre szánt időt, a megszakítás nélküli, összspontosi-

tott figyelmet igénylő időszakaszt jelenti. A gondolkodásra szánt időt a tudósok, kutatók általában luxusként értékelik, hiszen sokan kényszerülnek egyéb tevékenységet vállalni, különféle kényszerítő tényezőknek engedve, mint például az anyagi okok, de ugyanilyen időhiányt okozó tényező a felsőoktatásban dolgozók oktatói kötelezettségeinek növelése a kutatói munka kárára.

A Szituációhoz kötött tudás című kötetben bemutatott kutatási eredmények a tudományos megismerés és a tudomány társadalomban betöltött szerepe további kutatásának alapvető kiindulópontjaként szolgálhatnak, hiszen a hazai kutatásban nincsenek előzményei.

Bolemant Lilla

Kontra Miklós: Hasznos nyelvészet. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010, 236 p.

Kontra Miklós kötetének mondandóját úgy foglalhatnánk össze, hogy a nyelvünk a miénk. Nem az államé, nem különféle intézményeké, nem más embereké, s közülük semmiképpen sem a mindenkori elité, hanem a miénk. Sőt, a miénk számára azt is jelenti, hogy mindenki egyenként mondhatja: a nyelvem az enyém.

A kötet első tanulmánya morálfilozófiai alapot ad a fentieknek, a nyelvi jogok emberi jogi értelmezésével. Aligha vonható kétségbe az álláspont – még ha néhányan megpróbálják is –, hogy anyanyelvünk ember mivoltunk egyik lényegi alkotóeleme, nyelv nélkül, morális értelemben nem volna ember az ember. Nélküle legfeljebb biológiai azonosságról beszélhetnénk, ami az ember mivolthoz kevés. Az is nehezen cáfolható, hogy anyanyelvén él teljes értékű kulturális életet az egyén, még ha Kontra szerint egyes szerzők – főként az asszimilációs törekvések támogatói – érveket is keresnek az állítással szemben.

A szerző emberi jogi szemléletmódja jelenik meg a magyar nyelv Trianon utáni helyzetének értékelésében. Számos olyan esetet sorol fel, amit mások a központi nyelvi normától való megengedhetetlen eltérésnek minősítenek, míg Kontra a nyelv természetes, az eltérő helyzetek adta nyelvváltozásnak tekint. Ezek java részben nem sértik a magyar nyelv értehetőségét.

Különösen éles hangon szól az ellen a jelenség ellen, amikor a kisebbségben élő magyarokat nyelvi sajátosságai miatt szólják meg egyes magyarországiak, azt éreztetve velük, hogy a Magyarországon általuk uralkodónak tartott nyelvi normától való eltérésük miatt rosszabb magyarok is egyben. Nemkülönben bírálja a mindenkori elit nyelvi szabályait, amelyekkel megkülönböztetik az adott szabályt meg nem tartókat. Kontra példákon mutatja be, hogy az elit nyelvi szabályainak jelentős része egymás megértések szempontjából nem bír jelentőséggel, funkciója a megkülönböztetés, nem a nyelv kifejezőbbé tétele.

Kontra szerint el kell fogadni, hogy a magyar nyelv többközpontúvá vált, s ahelyett, hogy küzdenénk e helyzet ellen, igyekezzünk kihasználni előnyeit, megtermékenyítő erejét. Azért vált többközpontúvá a magyar, mert beszélői más-más társadalmi és részben kulturális helyzetbe kerültek. Ezt pedig tudomásul kell vennünk. „Nincs tehát egy és oszthatatlan magyar nyelv, de van ilyen ideál – szögezi le Kontra. – Ugyanis könnyen ráakasztják a »nyelvarúló« címét arra, aki a modern nyelvtudomány elméleti és módszertani ismereteivel felvértezve elemzi nyelvünk többközpontúságát. Egyesek szerint »az asszimilációt segíti« az, aki a kisebbségi anyanyelvi tankönyvekben a magyarországi standardtól eltérő nyelvtani szerkezeteket »mintegy természetes és általános nyelvi tényként« tünteti fel.”

S nemcsak a magyarországi magyarok „csipkedik” a kisebbségieket és viszont, hanem a kisebbségiek is egymást, sőt a magyarországiakat. Kontra szerint nem is lehet egyetértés köztük, „mivel a kisebbségi magyarok nyelvi-nyelvhasználati világának feltárása máig nem történt meg. E nélkül viszont illúzió egy olyan nyelvpolitika kialakítása, ami az asszimiláció lelassításával vagy megállításával kecsegtet”.

Kontra Miklós nem a nyelvi többközpontúság egy központból irányított felszámolásának profétája, hanem olyan nyelvpolitika szószólója, amelyik egymáshoz igyekszik közelíteni a különfeleléseket. Értelmezésünk szerint ennek lényege a kölcsönösség, amely a sokféleség természetes állapotának elfogadására támaszkodik. A logika szabályi szerint nem is fogalmazható meg máshogyan, hiszen egyébként megszűnik kölcsönösnek lennie.

A tanulmánykötet a Hasznos nyelvészet címet kapta. A szerző azonos című írásában Szépe György előtt tiszteleg, aki „rendíthetetlen, úttörő (és faltörő) szerepet játszott s játszik ma is abban, hogy a magyar nyelvészet társadalmi hasznot is hajtson”. Ám a kötetből az is kiderül, hogy Kontra mit ért társadalmi hasznon. Körülbélül azt, hogy a nyelv nem önmagáért s nem is egyesekért való, hanem minden emberért.

Hozzátehetnénk, hogy sem az emberiség egésze, sem a különféle anyanyelvűek közösségei s az egyes nyelveket ilyen-olyan szinten beszélők csoportjai nem létezhetnének egységekként, ha az egyes tagjaik nem bírnának emberi öntudattal. Hiszen a nyelv egyrészt az őket egybefogó legfejlettebb összekötő kapocs. De csak egyrészt. Másrészt külön-külön, mindegyikük egyéni öntudatának legfontosabb formája. Általa fogalmazzák meg önmagukat, és persze a többiekhez fűződő viszonyukat.

Kontra Miklós tanulmánykötete ezen egyességben működő kettősség problémáinak nyelvészeti tükre. Hiszen ha nyelvünk a miénk, akkor nyelvünk használatának, szabályozásának problémái is a mieink. Magunk okozzuk őket, s megoldást is mi keresünk rájuk. Helyenként a szakértők, a nyelvészek tanácsait megfogadva, időnként az államhatalomnak a nyelvre is kiterjedő befolyásának engedve, ámde Kontra példái azt is mutatják, hogy nemritkán egyikkel sem törődünk, és saját nyelvérzékünk sugallatait követjük.

Nyelvérzékünk pedig az egyes emberek társadalmi helyzetéből táplálkozik, vele együtt változik. A nyelv hatalmi befolyásolása mindazt eltorzítja, ami tőle függ az emberben. Mindekelelt az egyén öntudatát. Kontra botrányosnak tűnő problémákat vet fel e folyamat kapcsán. Például a cigányképzés kapcsán, a sikeitek anyanyelvi oktatásának problémáit elemezve, vagy éppen a kisebbségben élő magyarok ugyancsak hasonló gondjait ecsetelve.

Külön érénye a kötetnek, hogy Kontra nem finomít, nem udvariaskodik. Tannyelvi diszkriminációnak, nyelvi genocídiumnak nevezi azt, ami tényleg az. Akkor is, ha magyarokon, és akkor is, ha magyarok követik el. Kontrának két okból is tisztán kell fogalmaznia. Azért, mert nyelvész, aki pontosan érti választott és szeretett szakmájának társadalmi súlyát, hiszen a kötet írásában éppen a nyelv és a

társadalom összefüggését hangsúlyozza. De amiatt is, mert köte emberi jogi indíttatású, így nem tehet különbséget ember és ember között csak azért, mert az egyik ilyen a másik pedig olyan nemzetiségű. Érvelésének morális alappillérei roppannának össze. Ám ha belegondolunk, nemcsak a morálisak, hanem a logikaiak is.

Több mint érdekes, izgalmas olvasmány a kötet. Nemcsak azoknak ajánlom jó szívvel, akiket nyelvészeti problémák hoznak lázba, hanem olyan nem nyelvészeknek is, akik nyelvünkben, nyelveinkben társadalmi gondjainkat látják, és a megoldásukról szeretnének elgondolkozni.

Öllös László

Bauko János: Ragadványnév-vizsgálatok két-nyelvű környezetben. Négy szlovákiai magyar település ragadványnév-rendszere. Nyitra–Budapest, Konstantin Filozófus Egyetem–Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2009, 228 p.

Bauko János a Konstantin Filozófus Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének tanára, a szlovákiai magyar névtudomány jeles alakja. Munkásságát nemcsak a magyar névtanósok tartják számon, figyelemmel kíséri a szlovák és a cseh nyelvészek onomasztikával foglalkozó közössége is. Publikációi jelentek meg magyar, szlovák és cseh kiadványokban, s számtalan konferencián adott elő e három nyelvterületen. Tevékenységét elsősorban a névtani kutatások területén bontakoztatja ki: helynevekkel és a személynevek különböző típusaival egyaránt foglalkozik, melyeken belül fő kutatási területe a ragadványnévadás. Legutóbbi monográfiájában – mely a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem közös kiadványaként jött létre – is a „csúfnevek” körében vizsgálódik, rávilágít a két-nyelvű környezet ragadványneveink rendszerére gyakorolt hatására.

A szlovákiai magyar névtanósok, de a névtani témában itt kutató magyarországi szakemberek sem foglalkoztak ez ideig behatóan a szlovákiai magyar közösség ragadványneveivel. Néhány adattár jellegű helyi gyűjtés (pl. Csáky Károly: *Kelenye [Kleňany] család- és ragadványnevei*. Budapest, ELTE, 1983.

/Magyar Személynévi Adattár, 59./; Jankus Gyula: *Kéménd [Kamenín] család- és ragadványnevei*. Budapest, ELTE, 1988. /Magyar Személynévi Adattár, 86./), és egy-két rövidebb tanulmány (pl. Pilecky Marcell: *Barslédec ragadványneveiről*. Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ, 1993, 255–259. p. /Hungarológia, 3./; Sándor Anna: *Kolon ragadványnevei*. Budapest–Miskolc, 1997, 187–194. p. /MNYTK, 209./) azonban arról tanúskodik, hogy e névtípus is foglalkoztatta a névtan iránt érdeklődőket. Az első monografikus jellegű, nyelvtudományi szempontokat figyelembe vevő ragadványnév-vizsgálat Bauko János nevéhez fűződik (*Ragadványnevek rendszere Izsán*. Nyitra, Konstantin Filozófus Egyetem, 2001.).

Legújabb munkájában Bauko négy település ragadványneveit tanulmányozza, csoportosítja korszerű nyelvészeti szempontok alapján. A *Ragadványnév-vizsgálatok...* nyolc fejezetből áll. A rövid bevezető, témafelvetés után a második fejezetben a ragadványnevekkel kapcsolatos általános kérdésekről olvashatunk. Bauko ebben a részben elméleti alapvetéssel foglalkozik: tisztázza a kérdéskörrel kapcsolatos fogalmakat, elhelyezi a ragadványneveket a személynevek rendszerében, a vonatkozó szakirodalom áttekintésével vázolja a magyar ragadványnevek kutatásának történetét.

A következő fejezetben a kutatópontok, valamint az anyaggyűjtés módszereinek és forrásainak bemutatására kerül sor. Szerzőnk négy, a Komáromi járáshoz tartozó település (Búcs, Dunamocs, Hetény és Izsza) ragadványneveit gyűjtötte fel. A kutatópontok kiválasztásakor szem előtt tartotta, hogy a vizsgált településen a magyar nemzetiségű lakosok legyenek többségben, a vizsgált települések hasonló lélekszámmal rendelkezzenek, azonos tájegységbe tartozzanak, s legyen iskolájuk. A felsorolt tényezők mind hatással vannak az adott település ragadványnév-állományára, ill. befolyásolják a vizsgálat kimenetelét, eredményeit. Bauko János mind az írásbeli, mind a szóbeli ragadványneveket felgyűjtötte. E komoly vállalkozás megvalósításakor számos nehézséggel kellett szembenéznie. Az írásbeli ragadványnevek összegyűjtésekor minden olyan hivatalos iratot át kellett néznie, melyben személynevek szerepelnek. Jegyzőkönyvek, birtok- és telekkönyvek, lakosság-nyilván-

tartások, polgári és egyházi anyakönyvek lapjait vetette tüzetes vizsgálat alá írásbeli megkülönböztető nevek után kutatva. A szóbeli ragadványneveket terepmunkával, a falu lakosai közül kiválasztott adatközlőkkel folytatott beszélgetés során, valamint – a diákok ragadványnevei esetében – kérdőíves módszerrel gyűjtötte. E módszer(ek) sikerességének feltétele az adatközlők, a kérdőívet kitöltők bizalmának megnyerése. Alapvető kérdésről van szó, hiszen sok esetben bizalmas, diszkrét adatokat gyűjtünk.

Az ötödik fejezetben az összegyűjtött ragadványnevek diakrón és szinkrón szempontú elemzését találjuk. Szerzőnk összetett, első sorban nyelvészeti szempontokat tükröző vizsgálata rávilágít mind az írott, mind az élőnyelvben használatos szóbeli ragadványnevek névadási indítékaira, a névanyagban fellelhető szociolingvisztikai, dialektológiai, etimológiai, névélettani, szófajtani, szóalaktani, stilsztikai sajátosságokra. Összehasonlításra kerülnek az egyes falvak névadási, névhasználati szokásai. A kimutatható eltéréseket, ill. egyezéseket a szerző statisztikailag szemléltetve is közli.

A dolgozat végén korrekt összegzést olvashatunk, mely röviden összefoglalja a dolgozat eredményeit. Ezt egy terjedelmes irodalomjegyzék követi, mely nemcsak a szerző tájékozottságát bizonyítja, rámutat a ragadványnevek iránti tudományos érdeklődés mértékére is.

Záró fejezetként néhány hasznos mellékletet találunk. Áttekinthetjük az egyes települések család- és keresztnéveinek gyakorisági mutatóját. Ezek a mutatók felettébb hasznos információkat tartalmaznak, hisz számtalan vizsgált ragadványnev viselője családnévéről származik, valamint egy-egy családnév gyakorisága, elterjedtsége eleve motiválón hat a ragadványnevek keletkezésére. Végezetül az összegyűjtött s a vizsgált ragadványnevek mutatója következik. Bauko 2167 (!) élőnyelvben használatos ragadványnevet gyűjtött össze, az ismétlődéseket leszámolva 1826 különböző ragadványnévvel dolgozott. Szerzőnk betűrendben közli az egyes ragadványneveket, feltünteti, hogy viselője felnőtt-e vagy diák, ill. melyik település lakója.

A bemutatott dolgozat újdonsága, hogy a névanyagban fellelhető kontaktusjelenségeket is vizsgálja, rámutatva így a magyar–szlovák kétnyelvű környezet névállományra gyakorolt

hatására. A Bauko János által jegyzett munkák szép számának köszönhetően pedig a szlovákiai magyar ragadványnev-kutatás méltóképpen beilleszkedett a komoly hagyományokkal rendelkező magyar névtudományba.

Török Tamás

Hajdú Mihály: Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2010, 552 p.

A Tinta Könyvkiadó a közelmúltban megjelentetett *Keresztnévek enciklopédiája* (Fercsik Erzsébet–Raátz Judit 2009) után A Magyar Nyelv Kézikönyvei sorozat XVII. köteteként adta ki a *Családnevek enciklopédiája* című könyvet. A mű szerzője Hajdú Mihály egyetemi tanár, az Eötvös Loránd Tudományegyetem emeritus professzora, aki évtizedek óta foglalkozik a névtudomány kérdéseivel, s több kiváló monográfiája jelent meg a névtan témakörében.

Az enciklopédia bevezető elméleti részében (7–18. p.) a családnév fogalmáról, kialakulásáról, a névadás indítéka szerinti típusairól olvashatunk. Ezek után a könyv névcikkeinek felépítésével ismerkedhetünk meg (18–26. p.).

A mű központi és legterjedelmesebb része a családnévszótár (27–515. p.). Minden olyan családnév benne van a könyvben, amely legalább ezerszer vagy annál többször előfordul. A kézikönyv a leggyakoribb 1230 mai családnévet dolgozza fel, „a tizenötmillió magyar közül mintegy tízmillió személy családnévének nyelvi hovatartozására, írásbeli változataira, a név kialakulásának okaira, gyakoribb előfordulási helyére stb. ad választ.” (9. p.) Utal a családnévek földrajzi elterjedésére a mai magyar nyelvtérületen, a nével összefüggő változtatásokra, a névmagyarosításokra. A névcikkekben a következő bekezdések találhatóak: a családnév típusa (a névadás indítéka szerint), változatai, eredete, elterjedtsége, névváltoztatás.

A családnévek különböző névadási indítékok alapján keletkezettek. A szerző megkülönböztet apanévi (pl. *Ádám, Benkó, Dankó, Laczkó, Mikó, Pongó, Zámbo*); helynévi (*Alföldi, Aranyosi, Eperjesi, Erdélyi, Komáromi, Liskai, Szentpéteri*); nép- és népcsoportnévi

(Cseh, Lengyel, Magyar, Németh, Polák, Székely, Tóth) eredetű; társadalmi és vagyoni helyzetre (Árva, Gazdag, Jobbágy, Nemes, Péntes, Polgár); tisztásra (Bíró, Dékán, Mester, Vajda); foglalkozásra (Ács, Asztalos, Csikós, Csizmadia, Fazekas, Halász, Hegedűs, Juhász, Katona, Kerekes, Kertész, Kovács, Méhes, Molnár, Pásztor, Szakács, Takács, Varga); valakihez vagy valahová való tartozásra (Császár, Gróf, Király, Palotás); külső és belső tulajdonságra (Apró, Bajusz, Barna, Csonka, Erős, Görbe, Gyenge, Hajas, Hosszú, Kopasz, Kóvér, Sánta, Szép, Vörös; Bús, Csendes, Eszes, Jámbor, Jó, Vígh stb.) utaló családneveket.

Az egyes családneveknek különböző alakváltozatai lehetnek: pl. *Ambrus* – *Ambarus*, *Ambrusch*, *Ambrús*, *Ambruzs*, *Ambrúzs*, *Ambruz*, *Ambrusz*, *Ambros*, *Ambrosch*, *Ambrosz*, *Ambrósz*, *Ambróz*; *Balassa* – *Balasa*, *Balása*, *Balássza*, *Ballassa*, *Balásza*, *Balazsa*, *Balasi*, *Balási*, *Balasai*, *Balassai*, *Balassay*, *Balassi*, *Balassy*, *Balássi*, *Balássy*, *Balasy*, *Balásy*, *Balászi*, *Balazsi*, *Balászy*. Az egyes névváltozatok gyakorisága számszerűen is fel van tüntetve.

A családnev-magyarázatokat nyelvtörténeti vonatkozású adatokkal is alátámasztja a szerző. Valamennyi családnevnek az eredetét igyekszik visszavezetni valamely nyelvnek a közszáváig. Egyes családneveknek több lehetséges etimológiáját is megadja. Pl. a *Baka* családnevnek három eredete is lehetséges. „Az egyik magyarázat szerint valamely Árpád-korban gyakori *Ba-* kezdetű keresztnévünk (*Bagamér*, *Balduin*, *Baltázár*, *Barabás*) egy szótagra való rövidülése (*Ba-*) és *-ka* kicsinyítő képzős alakja. Ez apanévből családnevvé válva '*Baka* nevű személy fia, leszármazottja' jelentésű lett. A másik lehetőség a német eredetű, 'állat híjme' jelentésű *bak* közszóunk külső-belső tulajdonság alapján való (metaforikus) egyénnévvé válása. Ennek a *Bak* egyéni nevünknek *-a* birtokjeles (esetleg kicsinyítő

képzős) alakja is *Baka* lett. Ha birtokjelet föltételezünk a családnévben, akkor jelentése '*Baké*, *Bak* nevű személy fia, leszármazottja' a jelentése. Pusztá helynévből is válhatott családnév, mivel több *Baka*~*Báka* nevű településünk volt Bács, Hunyad, Keve, Pozsega, Szabolcs, Temes, Valkó vármegyében. Ezeknek mindegyike az említett személynév valamelyikéből (*Bak*, *Baka*, *Báka*) keletkezhetett magyar névadással (minden végződés vagy összetétel nélkül). Ebben az esetben eredetre, származási helyre utal a családnév. A régebbi katonanyelvből ismerős 'közlegény' jelentésű *baka* szavunkból nem jöhetett létre családnév, mert ezt csak „a XIX. század elején kezdték használni, legalábbis akkor jegyezték föl először”. (46. p.)

Érdekes adatokat találunk az egyes névcikkekben a családnév-változtatásokkal kapcsolatban. Pl. „A XIX. században több *Kehl*, néhány *Kohn*, *Bernstein*, *Büchler*, *Bleyer* nevű magyarosított, egy *Balek* nevű pedig érthető okból változtatta nevét *Bálintra*.” (51. p.)

A családnevek irodalmára vonatkozó bibliográfiai adatok (517–523. p.) után a függelék (525–551. p.) tartalmazza a vizsgált családnevek eredet szerinti csoportosítását, gyakoriság szerinti listáját és a névmutatót, amelyben a családnevek alakváltozatai és a névváltoztatások találhatóak. A leggyakoribb 10 családnév a következő: *Nagy*, *Kovács*, *Tóth*, *Szabó*, *Horváth*, *Kiss*, *Varga*, *Molnár*, *Németh*, *Balogh*. A magyar eredetű nevek mellett a leggyakoribb német, szláv és román családnevek is megjelennek a könyvben.

A családnevek apáról gyermekekre öröklődnek, a leszármazást jelölik, a családok összetartására utalnak. Az adatgazdag enciklopédiát mindazoknak ajánljuk, akik érdeklődnek a családnevek eredete iránt, és kíváncsiak a nevekben megőrzött művelődéstörténeti értékekre.

Bauko János

